

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет спеціальної педагогіки, психології і соціальної роботи
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У
ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ
МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР**

Виконала:
магістрантка 2 курсу групи KorL1–M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Чумаченко (Шандицева) Оріся Сергіївна

Науковий керівник:
Руденко Л.М., доктор психологічних
наук, професор

Рецензент:
Михальська С.А., доктор психологічних
наук, доцент кафедри корекційної
педагогіки та інклюзивної освіти

м. Кам'янець-Подільський – 2021р

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ	6
1.1. Психолого-педагогічна характеристика дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	6
1.2. Розвиток фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком.....	14
1.3. Особливості фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення.....	19
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	25
2.1. Організація дослідження фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та із загальним недорозвиненням мовлення (III рівня).....	25
2.2. Аналіз матеріалів дослідження.....	32
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ФОНЕМАТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ	39
3.1. Науково-методичні підходи щодо організації формувального експерименту.....	39
3.2. Навчально-корекційна робота з формування фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.....	50
3.3. Аналіз результатів формувального експерименту.....	58
ВИСНОВКИ	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68
ДОДАТКИ	73

ВСТУП

Актуальність теми. Навчання дітей з порушеннями мовлення є актуальним питанням у спеціальній педагогіці. Сформованість фонематичного сприйняття у дітей дошкільного віку сприяє розвитку вмінь здійснювати звуковий аналіз слів, який сприятиме у подальшому оволодінню ними навичками читання та письма. Не достатньо сформоване фонематичне сприйняття впливає на розвиток звуковимови, чітке, виразне мовлення, перешкоджає дитині засвоювати різні види навчальної діяльності (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, Т. Сак, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.).

Проблема розвитку фонематичного сприйняття стала предметом дослідження різних наукових галузей: психолінгвістики (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова та ін.), логопедії (Н. Гаврилова, С. Конопляста, О. Мілевська, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, М. Шеремет та ін.), психології (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Н. Жинкін, Д. Ельконін та ін.), спеціальної психології (Т. Сак, Є. Соботович та ін.), педагогіки (А. Богуш, А. Бородич, Л. Калмикова, К. Крутій, А. Маркова, С. Карпова, Ф. Сохін).

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему **«Формування фонематичного сприйняття у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення засобами дидактичних ігор»**.

Мета дослідження – здійснити корекцію фонематичного сприйняття у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня) засобами дидактичних ігор.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження:**

1. Здійснити аналіз наукової літератури з проблеми розвитку фонематичного сприйняття у дошкільників із типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня).

2. Проаналізувати методи діагностики та експериментально перевірити рівень фонематичного сприйняття у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня) порівнюючи їх результати дослідження з показниками типового психофізичного розвитку.

3. Визначити навчально-корекційні методи роботи для формування фонематичного сприйняття у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня) та експериментально їх перевірити.

Об'єкт дослідження – фонематичне сприйняття у дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня).

Предмет дослідження – процес формування фонематичного сприйняття засобами дидактичних ігор.

Методи дослідження:

– *теоретичні:* аналіз, синтез, узагальнення при вивченні науково-педагогічної літератури, класифікація і систематизація теоретичних даних для визначення теоретичних засад і основних підходів щодо визначення рівня формування фонематичного сприйняття у дошкільників із типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення (III рівня).

– *емпіричні:* для вивчення рівня фонематичного сприйняття у дошкільників із типовим психофізичним розвитком та з ЗНМ використовувались методики для обстеження: слухового сприйняття, мовленнєвого слуху, фонематичного слуху, фонематичного аналізу, звуковимови; констатуючий та формувальний експеримент;

– *методи математичної статистики:* кількісний та якісний аналіз одержаних під час експерименту емпіричних даних.

Теоретичне значення. Розглянуто фонематичне сприйняття у дітей дошкільного віку, визначено рівень його розвитку; висвітлено порівняльний аналіз результатів дослідження між дітьми з типовим психофізичним розвитком та з загальним недорозвиненням мовлення (ІІІ рівня); представлена навчально-корекційна робота з формування фонематичного сприйняття у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення (ІІІ рівня) засобами дидактичних ігор.

Практичне значення результатів дослідження полягає в апробації результатів дослідження монологічного фонематичного сприйняття у дошкільників із порушеннями мовлення на базі Одеського дошкільного навчального закладу "Ясла-садок" № 49, м. Одеса. Дослідженням було охоплено 30 дітей дошкільного віку (5-х до 6-ти років), з них: 15 (100 %) із загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ ІІІ рівня), що склали експериментальну групу і 15 (100 %) з типовим психофізичним розвитком – контрольна група дошкільників.

Апробація матеріалів дослідження була висвітлена у наукових публікаціях: «Теоретичні показники фонематичного сприйняття у дошкільників із порушеннями мовлення», «Результати дослідження фонематичного сприйняття у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення», «Формування фонематичного сприйняття у дошкільників із порушеннями мовлення».

Структура наукової роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (63 найменування), додатків (6 сторінок). У роботі вміщено 6 таблиць, 8 графіків. Загальний обсяг наукової роботи – 92 сторінки, з них 68 сторінок – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Визначено, що фонематичний слух – це здатність сприймати звуки мовлення. Розвинений фонематичний слух забезпечує правильне формування звуковимови, чітку і виразну вимову слів відповідно до загальноприйнятих літературних норм. Сформованість фонематичного слуху є необхідною умовою під час навчання дітей визначати звуковий аналіз слів, та підготовки їх до оволодіння читанням і письмом.

Виявлено, що розвиток фонематичного слуху у дітей з порушеннями мовлення відбувається з великим запізненням і відхиленнями. Діти недостатньо диференціюють звуки рідної мови, у подальшому це позначається і на розумінні ними мовлення оточуючих а також й на розвиток власного мовлення.

Розкрито, що у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення звукова сторона мовлення характеризується фонетичною невизначеністю. Мовлення характеризується нестійким фонетичним оформленням. Вимова звуків носить дифузний характер, обумовлений нестійкою артикуляцією і низькими можливостями їх фонематичного розпізнавання. Кількість дефектних звуків зазвичай більше ніж правильно вимовлених. Фонематичне сприймання знаходиться на початковій стадії розвитку. Воно є обмеженим під час сприйняття та відтворення структури слова.

2. Обґрунтовано методи обстеження, які направлені на вивчення рівня фонетичного сприйняття у дітей дошкільного віку. Констатуючий експеримент включав п'ять етапів дослідження: I – слухового сприйняття; II – мовленнєвого слуху; III – фонематичного слуху; IV – фонематичного аналізу; V – обстеження звуковимови.

Досліджено, що у дітей із ЗНМ – III рівня порушене *слухове сприйняття*: 20% дітей мали низький рівень його розвитку, а 6,7% – середній. 73,3% дошкільників був притаманний високий рівень. Діти з типовим психофізичним розвитком мали найвищий рівень слухового сприйняття (100%).

Під час обстеження *мовленнєвого слуху*, ми спостерігали, що низький рівень було виявлено лише у 20% дошкільників з ЗНМ. Середній – у 6,7% і в 13,3% з типовим розвитком. Високий рівень ми спостерігали у 93,3% дошкільників з типовим мовленням і 66,7% з ЗНМ.

Фонематичний слух низький рівень був притаманний 80% дітей з ЗНМ – III рівня. Середній рівень – у 13,3% цієї ж категорії дітей і у 20% без мовленнєвих порушень. А високий найбільше виявлено у 80% дошкільників контрольної групи і лише 6,7% – експериментальної.

Виявлено, що *фонематичний аналіз*, що є не достатньо сформований у двох групах досліджених нами дітей. Низький рівень належав усім дітям з ЗНМ (100%), і лише 26,7% без порушень мовлення. Середній рівень – 46,7% дошкільникам контрольної групи. І високий – 27,7% дітям з типовим психофізичним розвитком.

Під час обстеження *звукимови* виявлено, що звуковий аналіз слів у дошкільників також несформований: багато дітей не вміють виділяти приголосний на початку слова, в середині, зазнають труднощів при визначенні послідовності звуків в слові. При обстеженні звукимови було визначено, що дошкільники із ЗНМ – III рівня замінюють, пропускають і спотворюють звуки як в самостійному мовленні, так і ізольованому.

3. Визначено етапи навчально-корекційної роботи з формуванню фонематичного сприйняття, які включали: I етап – впізнавання немовних звуків; II етап – розрізнення висоти, сили, тембру голосу на матеріалі однакових звуків, слів, фраз; III етап – розрізнення слів, близьких за своїм звуковим складом; IV етап – диференціація складів; V етап – диференціація фонем; VI етап – розвиток навичок звукового аналізу.

Виявлено, ефективність роботи з розвитку фонематичного слуху в процесі використання дидактичних ігор, що були направлені на формування правильної звуковимови. У дітей дошкільного віку слухове сприйняття, мовленнєвий та фонематичний слух наближався до показників їх однолітків без мовленнєвих порушень. Більшість дошкільників оволоділи навичками звукового аналізу: навчилися визначати положення звуків в словах. У дошкільників із ЗНМ – III рівня під час корекції звуковимови покращилася вимова передньоязикових, свистячих, шиплячих і сонорних звуків.

Робота з розвитку фонематичного сприйняття у процесі корекції звуковимови повинна тривати, щоб удосконалити мовлення у дітей дошкільного віку з ЗНМ – III рівня до вікової норми.

4. Проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого фонематичного сприйняття є у дітей-логопатів є урахування мовленнєвого дизонтогенезу (у дітей з дислалією, дизартрією, ринолалією та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова Т.В. *Живые звуки, или Фонетика для дошкольников*. СПб.: Детство-пресс, 2005. 48 с.
2. Алтухова Н.Г. *Научитесь слышать звуки*. СПб.: Издательство «Лань», 1999. 112 с.
3. Артюх М. В. *Логопедична допомога дітям з фонетико-фонематичними вадами мови*: Методичні рекомендації. Київ, 1996. Ч. I, П. 242 с.
4. Власенко И.Т Чиркина Г.В. *Методы обследования речи у детей*. Москва, 1970. 125 с.
5. Волкова Л.С. *Логопедия*. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 480 с.
6. Волкова Л.С. Рекомендации к системе обследования фонетической стороны речи у дошкольников с ЗПР. *Дефектология*. 1995. №2, С. 18–25
7. Воробьева В.К. *Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи*. Москва: АСТ: Астрель: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. 158 с.
8. Гаврилова Н.С. Класифікації порушень мовлення. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Вип. XX : у 2-х ч., ч.1 / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 293–315.
9. Гаврилова Н.С. Методика корекції порушень артикуляційної моторики кінестетичного типу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) збірник наукових праць*: Вип. 10. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2017. С. 43–55.
10. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: *Монографія*. Кам'янець – Подільський: ТОВ «Друк –Сервіс», 2011. – 200с.
11. Гаврилова Н.С. Типи порушень артикуляційної моторики та особливості їх корекції. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*

- збірник наукових праць: Вип. 8. / за ред. В.М. Синьова, О.В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 54–64.
12. Генинг М.Г. Герман Н.А. *Воспитание у дошкольников правильной речи.* Чебоксары: Чувашское книжное издательство, 1971. 132 с.
 13. Голубева Г.Г. *Коррекция нарушений фонетической стороны речи у дошкольников: Методическое пособие.* СПб.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена: Союз, 2000.
 14. Горчакова, А. М. Пути преодоления фонематического недоразвития у дошкольников. *Практическая психология и логопедия.* 2006. №5. С. 5–12.
 15. Гриншпун Б.М. Логопедический стационар как тип учреждения по оказанию помощи детям с тяжелыми речевыми нарушениями. *Школьный логопед №2(29),* 2009. С. 55–68.
 16. Данілавічюте Е.А. Методика подолання фонемо графічних відхилень у молодших школярів з ДЦП. *Теорія і практика 96 сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 1.* К.: Актуальна освіта, 2004. С. 99–134.
 17. Дарвин О.Б. *Возрастная психология.* Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. 264 с.
 18. Дурова Н.В. *Фонематика. Как научить детей слышать и правильно произносить звуки.* Москва: Мозаика-Синтез, 112 с.
 19. Ермакова И.И. *Коррекция речи и голоса у детей и подростков: Кн. для логопеда.* Москва: Просвещение: АО «Учеб. лит.», 1996. 143 с.
 20. Карельская Е. Поможем Буратино заговорить. *Дошкольное воспитание,* 2002, №5, с. 44–49
 21. Капте Г.А. *Исправление недостатков речи у дошкольников.* Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2012. 192 с.
 22. Коноваленко В., Коноваленко С. *Экспресс-обследование фонематического слуха и готовности к звуковому анализу у детей дошкольного возраста. Пособие для логопедов.* Москва: ГНОМ и Д, 2001. 16 с.

23. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. *Логопсихологія*. Київ: Знання, 2010. 293 с.
24. Кошелєвський Р. *Основи дитячої рефлексотерапії*. Тернопіль, 2007. 248с.
25. Краузе Е. *Логопедія*. СПб.: Корона Принт, 2003. 208 с.
26. Крутій К. Л. *Діагностика мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку*. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2005. 208 с.
27. Левина Р.Е. *Вопросы логопедии. Недостатки речи, чтения и письма у учащихся младших классов*. Москва: Издательство академии педагогических наук РСФСР, 1959. 322 с.
28. Лукина Н.А., Никкинен И.И. *Научите меня слышать» (Развитие слухового восприятия, внимания, памяти)*. СПб.: Паритет, 2003. 112 с.
29. Максаков А.И. *Воспитание звуковой культуры речи у дошкольников*. Москва: Мозаика-Синтез, 2005. 64 с.
30. Максименко В.С. Козлова В.А. *Фронтальна робота з усунення загального недорозвинення мовлення у дошкільників*. Кіровоград: КОІППО ім. В. Сухомлинського, 2005. 91 с.
31. Мальярчук А. Я. *Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал*. Київ: Літера ЛТД, 2003. 104 с.
32. Миронова С.А. *Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях*. Москва: Просвещение, 1991. 208 с.
33. Могильова Н. М. *Загальне недорозвинення мовлення: теорія та перспективне планування корекційно-розвиткової роботи*. Слов'янськ: Б. І. Маторіна. 123 с.
34. Обухова Л.Ф. *Возрастная психология*. Москва: Педагогическое общество России, 2001. 442 с.
35. Пожиленко Е.А. *Волшебный мир звуков и слов: Пособие для логопедов*. Москва: ВЛАДОС, 2003. 216 с.
36. Рібцун Ю.В. Гра як засіб мовленнєвого розвитку молодших дошкільників з ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип.1*. К.: Актуальна освіта, 2004. С. 150–166.

- 37.Рібгун Ю.В. *Мовленнєві намистинки для маленької дитинки: навчально-методичний посібник*. Київ: Літера ЛТД, 2010. 160 с.
- 38.Рібгун Ю.В. *Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ*. Херсон: Основа, 2012. 239 с.
- 39.Савченко М.А. *Методика виправлення вад вимови фонем у дітей*. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. 160 с.
- 40.Селивёрстов В.И. *Речевые игры с детьми*. Москва, 1994. 344 с.
- 41.Соботович Е. *Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией*. Москва, 2003. 160 с.
- 42.Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*. 2002. №3. С.2–5.
- 43.Соботович Є.Ф. *Психолінгвістична періодизація мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку*. Київ: Актуальна освіта, 2004. С. 7–35.
- 44.Спирова Л.Ф. *Недостатки произношения, сопровождающиеся нарушениями письма. // Логопедия / Под ред. Л.С. Волковой: В 5 кн. – Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. Кн. 5: Фонетико-фонематическое и общее недоразвитие речи: нарушения речи у детей с сенсорной и интеллектуальной недостаточностью. С. 10–18. 480 с.*
- 45.Стребелева Е.А., Венгер А.Л., Екжанова Е.А.и др. *Специальная дошкольная педагогика*. Москва: Академия, 2002. 312 с.
- 46.Тарасун В.В. *Логодидактика*. Київ: Вид-во Нац. педун-ту, 2004. 348 с.
- 47.Тарасун В.В. *Психолого-педагогічна допомога дітям переддошкільного віку з особливостями розвитку*. Монографія. К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 392 с.
- 48.Ткач О.М. *Логопедія: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення: Монографія*. Кам'янець-Подільський: ПП Аксіома, 2019. 240 с.
- 49.Ткаченко Т.А. *Альбом индивидуального обследования дошкольника*. Москва, 2001. 16 с.

50. Ткаченко Т.А. *Логопедическая тетрадь. Совершенствование навыков звукового слуха и обучение грамоте.* Москва, 1999. 43с.
51. Тумакова Г.А. *Ознакомление дошкольника со звучащим словом.* Москва: Мозаика-Синтез, 2006. 144 с.
52. Урунтаева Г.А. *Дошкольная психология.* Москва: Академия, 1999. 336 с.
53. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. *Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием.* Москва: МГОПИ, 1993. 72 с.
54. Филичева, Т.Б., Чиркина Г.В. *Программа обучения и воспитания детей с фонетико-фонематическим недоразвитием (старшая группа детского сада).* Москва: МГОПИ, 1993. 56 с.
55. Фомичева М.Ф. *Воспитание у детей правильного произношения.* Москва: Просвещение, 1989. 239 с.
56. Фомичева М.Ф., Волосовец Т.В., Е.Н. Кутепова и др. *Основы логопедии с практикумом по звукопроизношению.* Москва: Академия, 2002. 200 с.
57. Чиркина Г.В. *Основы логопедической работы с детьми.* Москва : АРКТИ, 2003. 240 с.
58. Шаховская С.Н., Глухов В.П. *Формирование связной речи детей дошкольного возраста с общим речевым недоразвитием.* Москва: АРКТИ, 2002. 144 с.
59. Шашкина Г.Р. *Логопедическая работа с дошкольниками.* Москва: Академия, 2003. 240 с.
60. Швайко Г.С. *Игры и игровые упражнения для развития речи.* Москва: Просвещение, 1988. 64 с.
61. Шеремет М.К. *Логопедія.* Київ: Слово, 2017. 856 с. 46.
62. Эльконин Д.Б. *Детская психология.* Москва: Академия, 2005. 384 с.
63. Ястребова А. В. *Как помочь детям с недостатками речевого развития.* Москва: Академия, 2010. 180 с.